

דף היומי קידושין

נוסח הגמרא שבידינו הוא זה שהיה בידי המדפיסים בני שונצינו שהדפיסו לראשונה את הש"ס, והוא נוסח איטלקי. לעומת זאת, בספרד שלפני הגירוש הודפסו מסכתות שונות והנוסח שלהן שונה במקרים רבים – ולעתים מהותית מהנוסח שלנו. נוסחי ספרד נחשבו מדוייקים מאוד אצל הראשונים דוגמת הרמב"ן שכותב לפעמים 'ומצאתי נוסחא ספרדית' (חידושי כתובות כ"ט): 'וראיתי נוסחא ספרדית' (שם נ"ז): וכדומה. אולם גם הנוסח שבדפוסים שלנו מקויים במקרים רבים מעדותם של הראשונים, כך שקשה לדבר על נוסח נכון ולא נכון, אלא על שתי מסורות שזרמו במסלולים שונים. ושתייהן אכן מגובות בדרך כלל בכתבי יד.

נתפוס לדוגמא קטע גמרא מדף נ"א, ונקביל את הנוסח של דפוס וילנא, [שהוא בנוי בעצם על דפוס ונציה עם שינויים שנוצרו במהלך עשרות המהדורות בין ונציה לוילנא] אל הנוסח של דפוס ספרדי למסכת קידושין שהודפס מעט לפני גירוש ספרד [בין השנים ש"ט – רנ"ב]. שם מדובר על הכלל שחידש האמורא רבא 'כל שאינו בזה אחר זה אפילו בבת אינו'. דהיינו: אדם שקידש שתי אחיות בבת אחת, לא יחולו קידושין אפילו על אחת מהן. כיון שאם היה מקדש אחת ולאחר מכן את השניה, לא היו חלים קידושי השניה. ולפיכך 'כל שאינו בזה אחר זה – אפילו בבת אחת אינו'. אביי מקשה עליו כדלהלן (סימני הפיסוק אינם במקור כמובן):

דפוס וילנא	דפוס ספרדי
איתיביה אביי: המרבה במעשר, פירותיו מתוקנים ומעשרות מקולקלין; ואמאי? נימא: כל שאינו בזה אחר זה, אפי' בבת אחת אינו! אמר ליה: שאני מעשר, דאיתיה לחצאים, דאי אמר תקדש פלגא דחיטתא - קדשה. והרי מעשר בהמה, דליכא לחצאין וליכא בזה אחר זה, ואמר רבא: יצאו שנים בעשירי וקראן עשירי, עשירי ואחד עשר מעורבין זה בזה! שאני מעשר בהמה דאיתיה בזה אחר זה בטעות; דתנן: קרא לתשיעי עשירי, ולעשירי דאיתיה בטעות; דתנן: קרא לתשיעי עשירי, ולעשירי תשיעי, ולאחד עשר עשירי, שלשתן מקודשין.	איתיביה אביי: המרבה במעשר פירותיו מתוקנין, ומעשרות מקולקלין; ואמאי? נימא: כל שאינו בזה אחר זה, דאי אמר תקדש פלגא דחיטתא – קדשה. הרי מעשר בהמה, דלא איתיה לחצאין, ואמר רבא: שנים יצאו בעשירי וקראן עשירי, עשירי ואחד עשר מעורבין זה בזה! שאני מעשר בהמה דאיתיה בזה אחר זה בטעות; דתנן: קרא לתשיעי עשירי, ולעשירי תשיעי, ולאחד עשר עשירי, שלשתן מקודשין.

ואמאי

השינויים הודגשו, וכפי שאפשר לראות – הם רבים למדי בקטע קצר זה. נתבונן בשניים החשובים שבהם: בדפוסים שלנו קושיית אביי כוללת ציטוט, "המרבה במעשר פירותיו מתוקנין ומעשרותיו מקולקלין" ולאחר מכן ביאור השאלה: 'ואמאי, נימא כל שאינו וכו'? ואילו בדפוס הספרדי לא מופיע אלא הציטוט. וכנ"ל בשני כתבי יד [מינכן 95, ווטיקן 111]. וכן מוכח מרש"י שמשלב בתוך ביאורו (ד"ה מעשרותיו), במילים משלו, את הקושיא המנוסחת במשפט הביאור. סביר להניח שאם היה המשפט הזה לפניו, היה מצטט אותו כלשון הגמרא ומבאר אותו.

במקרים כגון אלו הסברא נוטה שקושיית הגמרא נוסחה בקיצור, ללא משפט הביאור. והוא נוסף כהערה בצד הגליון, שלאחר מכן נשתרבה פנימה. ויש מאות דוגמאות כאלו. אולם בנדון דנן יתכן הסבר נוסף: קושיא ותירוץ זה שבגמרא מופיעים אף בעירובין (נ). שם מופיע אף קטע הביאור "ואמאי" אף ברש"י וכן בכתבי היד [אוקספורד, מינכן 95, וטיקן 109]. ושם אכן רש"י מצטט את המשפט ומבאר אותו. יתכן איפוא שבשלב מאוחר הוכנס אף כאן משפט הביאור בהשפעת הסוגיא בעירובין.

בזה אחר זה

השינוי שעסקנו בו מעניין לעצם בירור הנוסח, אבל אינו גורם נפקא מינה בהבנת הגמרא, אמנם השינוי הבא חשוב מאוד לעצם הבנת תירוץ הגמרא. יושם לב שבדפוסים שלנו הנוסח הוא "שאני מעשר דאיתיה לחצאין", ואילו בדפוס הספרדי הנוסח הוא "שאני מעשר דאיתיה בזה אחר זה לחצאין". ביאור התירוץ לפי נוסחתנו נמצא ברש"י, אך הנוסח הספרדי נראה תמוה: מה פירוש 'בזה אחר זה לחצאין'? אמנם עיון בתוספות בסוגיית עירובין (ד"ה שאני, וכן ברשב"א שם) יבהיר היטב את גירסת הדפוס הספרדי: לפי תוספות תירוץ הגמרא אכן מבוסס על כך שאדם יכול להפריש את מעשרו בפעמיים, כגון אם הוא צריך להפריש סאה מעשר – יכול הוא לומר שחצי סאה בחצאי גרעינים יהיה מעשר, ולאחר מכן להקדיש את חצאי הגרעינים השניים. משום כך, אומרים התוספות, מעשר נקרא דבר היכול לחול 'בזה אחר זה' ולפיכך הוא חל בבת אחת.

נמצא איפוא שנוסחת הדפוס הספרדי מתאימה בדיוק לפירוש התוספות הצרפתיים, ומעניין להדגיש שנוסחת התוספות היתה כדפוסים שלנו – ולמרות זאת הם כיוונו לאותה נוסחה שמופיעה בדפוס הספרדי.

ענין זה יבהיר לנו אף את הנוסח 'פלגא פלגא דחיתתא' הנמצא בדפוס הספרדי. שכן לפי הדפוסים שלנו לא באה הגמרא להשמיענו אלא שאפשר להחיל קדושת מעשר אף על חצי גרעין, שלא כמו מעשר בהמה שאינו חל על חצי בהמה. אבל לשם כך אין צורך לומר 'פלגא פלגא דחיתתא'. מה שאין כאן לפי הנוסח הספרדי – עיקר החידוש גלום במילים אלו: אפשר להחיל מעשר על חצי גרעין, ולאחר מכן להחילו על חצי השני. [אמנם יש לציין שגם בסוגיית עירובין הנוסח הוא 'פלגא פלגא', וכן גורסים הראשונים שם, והרמב"ן והרשב"א כאן].

אותו הדבר לגבי תירוץ הבא של הגמרא, נוסח הדפוס הספרדי הוא "שאני מעשר בהמה דאיתיה בזה אחר זה בטעות". כאן גם הסברא מובנת הרבה יותר, וכמו כן: סוגיית עירובין שבדפוסים שלנו מקיימת גירסה זו, וכן ברש"י ובריטב"א שם.

בנוסף לזה קיימים מספר שינויים לשוניים: 'מעשרותיו מקולקלין' בספרדי, במקום 'ומעשרות מקולקלין' בדפוסים שלנו; 'תיקדוש פלגא' במקום 'תתקדש' בדפוס שלנו; 'מעשר בהמה דלא איתיה לחצאין' במקום 'דליכא לחצאין' בדפוס שלנו. במקרים אלו נוסח הדפוס הספרדי מסתבר יותר, ומקויים מכתבי יד ומראשונים.

לסיכום: דוגמא זו יכולה להראות לנו שבדיקה של מקבילות, בין אם מדובר בכתבי יד ודפוסים שונים, בין בסוגיות מקבילות, או בציטוטים מספריהם של קדמונים, יכולה לשפוך לנו אור רב על הנעשה בסוגיא.